

Klaudia Koczur-Lejk

Uniwersytet Szczeciński

ORCID: 0000-0002-6395-6128

Przekład a twórczość własna w świetle tłumaczeń polsko-czeskich XVI i XVII wieku

W drugiej połowie XVI wieku w relacjach literackich polsko-czeskich nastąpiły istotne zmiany. Rozkwit kultury polskiej spowodował, że silne w stuleciach wcześniejszych wpływy czeskie ustały¹, a stosunki między dwiema literaturami zaczęły nabierać charakteru obustronnej wymiany, a nawet dominującą stała się strona polska. W Czechach bowiem przejście do czasów nowożytnych wiodło przez husytyzm, którego następstwa były niezwykle istotne i odcisnęły wyraźne piętno również na produkcji literackiej. Piśmiennictwo czeskie tego okresu przeniknięte było duchem praktycyzmu, cechowało je nastawienie na potrzeby życia, związek z aktualną problematyką społeczną i ideową, dążenie do poznania świata. Przeważała twórczość z funkcją dydaktyczną, moralizatorską, przeznaczona dla szerszych warstw. Nastąpił rozkwit prozy, a najbogatszy jej dział stanowiła produkcja piśmiennicza podsycana przez spory konfesyjne i w ogóle związana z życiem religijnym: kazania, postylle, traktaty, polemiki. Obok nich powstawały dzieła naukowe: historyczne, geograficzne i przyrodnicze, zaś beletrystyka przesunęła się na peryferie ruchu literackiego. Skromny dorobek poetycki reprezentowała pieśń religijna, wiersze dydaktyczne, satyryczne

---

¹ O czeskich wpływach na język i piśmiennictwo Polski średniowiecznej pisał m.in. Władysław Nehring w kontekście analizy *Bogurodzicy*, *Psalterza floriańskiego*, *Psalterza puławskiego* i *Biblii królowej Zofii* (Nehring, 2017). Na temat oddziaływań czeskich na kulturę polską zob. także publikacje Marzeny Matli, w których autorka zamieściła bogaty wykaz literatury przedmiotu (Matla, 2012; 2017).

i okolicznościowe. Również w twórczości dramatycznej, odradzającej się w postaci dramatu szkolnego, biblijnego oraz świeckiego, wiódł prym dydaktyzm i satyra (Magnuszewski, 1977: 120).

Czesi zaczęli coraz bardziej zwracać się ku Polsce z powodu panującej w niej wolności sumienia i swobód politycznych, jak również ze względu na bogatszą już wtedy kulturę literacką i ożywiony ruch piśmienniczy, przesiąknięty prądami odrodzenia, wolny od jednostronności religijnej obecnej w ich literaturze rodzimej. Przekłady i przeróbki z języka czeskiego na polski stały się rzadsze i dotyczyły prawie wyłącznie zagadnień teologii protestanckiej, krzewionych przez przebywających w Polsce na emigracji braci czeskich (Lehr-Splawiński i in.: 122).

Pierwszym przekładem z języka polskiego na czeski była dramatyczna satyra *Tragedie neb hra žebračů z polské řeči do češtiny přeložena*, wydana w Lito-myšlu w 1573 roku. Utwór ten zyskał w Czechach uznanie i dużą popularność, o czym świadczą dwa późniejsze wydania z lat 1608 i 1619. Tłumacz dość wiernie oddał zawartość poszczególnych partii oryginału, ale dokonał kilku modyfikacji w tekście, tj. szczyrzył nazwy własne, opuścił dedykację oraz fragmenty, które wydały mu nieodpowiednie ze względu na podtekst seksualny. Swoje decyzje translatorskie wyjaśniał czytelnikom w dopisanym przez siebie zamknięciu (*zavírka*). W ostatniej części tego dodatku odsyłał osoby zainteresowane frywolną tematyką, która została przez niego usunięta, jako że osłabia umysł i wzbudza złe żądze, do XV-wiecznego wiersza miłosnego Hynka z Poděbradów: „*V čemž jestli se kdo kocha / jest toho nemalá trocha / v Majovém snu kdys napsáno / i tištěním ven vydáno*” (Máchal: 429).

Według Józefa Magnuszewskiego czeska wersja *Tragedii žebračej* jest wyraźnie obciążona „dydaktyczno-moralizatorskim balastem”. Badacz uważał, że „wszystko to odpowiada ogólnemu charakterowi czeskiej literatury szesnastowiecznej, na której pierwiastek religijny o surowym, dydaktycznym zabarwieniu wywarł silniejsze niż u nas piętno” (Magnuszewski, 1952: 630). Podobne spostrzeżenia wyraził Josef Bečka, który na podstawie przytoczonej powyżej wypowiedzi tłumacza sformułował następujący pogląd:

V těchto slovech jest vystižen jasně rozdíl vývojové cesty obou literatur: renesanční pojetí života i umění, které zdůrazňuje život pozemský, jeho radosti a vášně a nevyhýbá se ani ožehavým problémům lásky i za cenu lascivnosti. Toto pojetí se v Polsku výrazně projevuje a dovoluje vytvořit literaturu naprosto odlišnou od

písemnictví dřívějších věků. V Čechách, kde zůstává základem problém nábožen-sko-mravní a tím i jistá nechuť k tělesnosti i k umění, zavánějícímu pohanstvím, není pro toto pojetí pravého podkladu.

(Bečka: 164–165)

Na polu literatury religijnej w 1592 roku wyszła w Czechach *Postylla mniejsza* Jakuba Wujka w tłumaczeniu jezuita Ondřeja Modestyňa Hradec-kiego, która w środowisku czeskich, patriotycznie usposobionych jezuitów była wykorzystywana do wzmacniania tożsamości narodowej w jej wersji katolic-kiej. Drugie wydanie dzieła w roku 1629 stanowi dowód jego popularności i świadczy o tym, że czescy katolicy z powodu braku ortodoksyjnych pism rodzimych chętnie sięgali po literaturę obcą. Jak wynika z badań Jana Linki, przekład postylli jest dość swobodny. Tłumacz uzupełnia tekst o kazania na dni świętych narodu, dla którego przeznaczone było dzieło, i opuszcza kazania na dni polskich świętych – Stanisława i Jadwigi. Ponadto pomija kazanie na dzień św. Wojciecha, ponieważ zawierało najwięcej aluzji do polskiej historii (Linka, 2003: 123–129).

W rękopisie pozostał przekład jednego z najlepszych utworów polskiej kontrreformacji – *Żywotów świętych* Piotra Skargi, które ze względu na swój znakomity styl i język ma wielkie znaczenie dla rozwoju polskiej prozy arty-stycznej. Tłumaczem był jezuita Vojtěch Šebastián Scipio Berlička, uczeń Skargi. Czterdzieści siedem żywotów przetłumaczonych ze Skargi ukazało się w dziele *Obora Panenská* (1634). Pięćdziesiąt pięć żywotów z pierwszych trzech mie-sięcy roku nie zostało wydrukowanych. Żywoť św. Grzegorza włączył Berlička do swojej pracy *Rozmlouvání svatého Řehoře papeže...* (1602). Z pism Skargi wyszedł drukiem także *Pobožný soldát* (1634), będący przekładem jego drobnej pracy *Žołnierskie naboženstvo* (1618) (Linka, 1999: 131–140).

Czeskie tłumaczenia polskich dzieł reformacyjnych zachowały się w rękopi-sach, w tym dwa egzemplarze *Postylli* Grzegorza z Żarnowca z 1594 i 1588 roku (Hrubý: 169–172).

Do powstania największej liczby przekładów z języka polskiego na czeski na przełomie wieków XVI i XVII przyczynił się Bartłomiej Paprocki – pisarz, który emigrował na ziemie Korony Czeskiej w 1588 roku w konsekwencji swego zaangażowania politycznego w czasie wolnej elekcji w Polsce. Jego przy-musowy wyjazd na obczyznę nastąpił bezpośrednio po bitwie pod Byczyną,

w której brał czynny udział. W wyniku porażki armii arcyksięcia Maksymiliana z wojskami Jana Zamoyskiego pisarz – jako zwolennik Habsburga – zmuszony był do opuszczenia kraju ojczystego z obawy przed prześladowaniami. Ponad 25 lat przebywał na Morawach i w Czechach, gdzie kontynuował pracę twórczą i powiększał swój dorobek literacki, który już w Polsce był bogaty i obejmował wiele dzieł należących do różnych form gatunkowych. Znajdowały się wśród nich utwory epickie dające obraz życia szlachty polskiej, satyry obyczajowe zawierające krytykę płci żeńskiej, utwory publicystyczne służące walce politycznej i nawołujące do krucjaty antytureckiej, a także obszerne opracowanie heraldyczne *Herby rycerstwa polskiego* (1584).

Po przyjeździe na emigrację Paprocki korzystał z gościnności morawskiej szlachty, następnie przebywał na dworze biskupa ołomunieckiego Stanisława Pavlovskiego, a po jego śmierci przeniósł się do Czech. Tam nawiązał bliskie kontakty z przedstawicielami najwybitniejszych czeskich rodów katolickich, którzy wspierali go finansowo. Mecenasom odwdzięczał się, dedykując im swoje dzieła. W pierwszym okresie działalności literackiej na obcej ziemi Paprocki chciał zapoznać Czechów z polską twórczością renesansową. Z dużym prawdopodobieństwem można go uznać za współtwórcę czeskiego tłumaczenia dialogu *Warwasa z Dykasem*, znanego również jako dialog *Warwasa z Lupusem* Mikołaja Reja, w którym podejmowane są rozważania, czy warto wstępować w związek małżeński, czy nie. Pełna wersja utworu polskiego nie przetrwała do dzisiejszych czasów, zachował się jedynie staroczeski przekład tekstu, który odkrył przypadkowo Čeněk Zíbrt, czeski bibliograf, folklorysta i etnograf. Starodruk złożony z 24 kart znajdował się w Muzeum Królestwa Czeskiego, nie zawierał jednak karty tytułowej, w związku z czym początkowo sądzono, że jest to oryginalny tekst czeski. Dopiero odnalezienie fragmentu dialogu Reja w Bibliotece Jagiellońskiej przez Kazimierza Piekarskiego pozwoliło na rozstrzygnięcie niejasności i dowiedzenie, że dialog *Warwasa z Dykasem* był oryginalnym tekstem polskim (Piekarski: 3–18). W czeskich studiach literaturoznawczych na przestrzeni lat niejednokrotnie powracano do *Warwasa*, próbując rozstrzygnąć, kto był tłumaczem utworu Reja. Historyk literatury Julius Heidenreich nie zgodził się ze Zibrtem, według którego przekład czeski został dokonany przez Tobiáša Mouřenína, autora prac o podobnej tematyce. Heidenreich swoje zainteresowanie skupił na obecnych w przekładzie polonizmach. Zastanowiło go, że nawet

w inwokacji, która była samodzielnym dodatkiem tłumacza, pojawił się „rażący” polonizm *bilá hlava* (białogłowa). Heidenreich uznał, że Czech nie pozwoliłby sobie na użycie takiego wyrażenia, szczególnie we fragmencie dodanym z własnej inicjatywy. Badacz wskazał również inne słowa użyte pod wpływem polskiego: *řeč* w znaczeniu *rzecz* zamiast *mowa* oraz *chudý* w znaczeniu *szczupły*, podczas gdy w czeskim wyraz ten oznacza *biedny*, poza tym zwrócił uwagę na liczne miejsca, gdzie występuje polska składnia. To wszystko, zdaniem Heidenreicha, wskazywałoby, że tłumacz pochodził z Moraw bądź też że był to Polak posługujący się językiem czeskim. Taki tok myślenia jednoznacznie naprowadził Heidenreicha na Bartłomieja Paprockiego. Potwierdzeniem tej tezy ma być fakt, że Paprocki interesował się podobną problematyką, jego satyra *Nauka rozmaitych filozofów obierania żony* (1590) bezpośrednio nawiązuje do *Warwasa*. Heidenreich uważał, że Paprocki mógł dokonać przekładu dialogu Reja między 1600 a 1602 rokiem, w tym czasie ukazały się bowiem jego dzieła o podobnej tematyce, w 1601 *Stav manželský*, a w 1602 *Panna* (Heidenreich: 384– 3920). Inne zdanie wyraził autor czeskiej monografii o Paprockim, Karel Krejčí. Według niego dzieło Reja znalazło się w Czechach istotnie dzięki Paprockiemu, który przywiózł ze sobą liczne książki polskie, zainspirował do przekładu, ale dokonał go czeski pisarz Tobiáš Mouřenín. Krejčí stwierdził ponadto, że przekład nie mógł być w tym czasie, który sugerował Heidenreich, sporządzony przez samego Paprockiego, bo po roku 1600 pisał on prawie wszystko prozą, a swe polskie dzieła przerabiał w innym duchu niż jest napisany dialog Reja (Krejčí, 1946: 263). Nie sposób się jednak z tym zgodzić, ponieważ *Panna* Paprockiego, wydana w 1602 roku, wprawdzie stylizowana jest na traktat teologiczny, ale w niektórych miejscach tematycznie nawiązuje do dialogu Reja (Koczur-Lejk, 2014: 59).

Mimo braku ewidentnych dowodów potwierdzających udział Bartłomieja Paprockiego w przekładzie *Warwasa*, jego rola wydaje się tu znacząca. Najpewniej utwór Reja znalazł się w Czechach właśnie dzięki niemu jako reprezentatywna część polskiej poezji renesansowej, z którą chciał zapoznać Czechów. I na tym nie poprzestał. W latach 1597–1600 Paprocki wydał wierszowane trzytomowe dzieło *Nová kratochvíle*, w którym zamieścił tłumaczenia niektórych wierszy ze swoich polskich utworów z lat dziewięćdziesiątych XVI wieku *Próba cnót dobrych* i *Nauka rozmaitych filozofów obierania żony*. Pierwsza i trzecia część dzieła, zawierające apoftegmaty i pouczające anegdoty z życia, nie zyskały

uznania badaczy. Zostały scharakteryzowane jako prymitywne i bezbarwne. Szczególnie krytycznie był oceniony tom pierwszy, który zarówno od strony treści, jak i formy uznano za zupełnie bezwartościowy, a główną winę przypisano tłumaczowi, którym był Jan Buryan Vodička (Krejčí, 1972). Jego dość swobodne podejście do wersji oryginalnej może prowokować pytanie, czy Vodička na pewno miał przed sobą pierwotny tekst polskiego dzieła pisarza, czy może sam Paprocki sporządził jakąś inną wersję w Czechach i dał mu ją do przetłumaczenia. Polskie wiersze miały format trzynastozgłoskowca z cezurą po siódmej sylabie. Tłumacz próbował ten układ powtórzyć, mimo iż taki rodzaj wiersza nie był typowy dla literatury czeskiej, w której podobną funkcję pełnił ośmiozgłoskowiec. Nie można się więc dziwić, że nie uzyskał dobrego rezultatu. Ponadto poszukiwanie odpowiednich par rymowych zaowocowało pojawieniem się w tekście czeskim licznych polonizmów.

W *Novej kratochvíli* widoczna jest inspiracja polską twórczością renesansową. Jedne wiersze rozwijają te same wątki, które podejmował Mikołaj Rej w *Zwierzyńcu*, inne zdradzają, że powstały pod wpływem fraszek Jana Kochanowskiego. Świadczy o tym podobne metrum, frazeologia, tytułatura poszczególnych utworów, występujące w nich imiona i podejmowana tematyka. Za najlepszą uznana jest druga część *Novej kratochvíli*, która odróżnia się tonacją anakreoncką, a wartości nadaje jej bezpośredni wybór z twórczości Jana z Czarnolasu, poprzedzony tytułem – „*Z Kochanowského*”. Najpierw jest to fragment z poematu *Muza* (22 wiersze), rozpoczynający się od słów: *Těžká jest věc člověku s Bohy bojovati*, stanowiący parafrazę ody Horacego (III.4. od wiersza 53 *Sed quid Typhoeus et validus Mimas*). Po nim następuje wybór 89 fraszek.

Przekładu fraszek dokonał prawdopodobnie Tobiáš Mouřenín. Na ogół są to tłumaczenia dosłowne, co w niektórych przypadkach dało dobry rezultat, np.

Do Hanny

Na palcu masz dyjament, w sercu twardy krzemień,
Pierścień mi, Hanno, dajesz, już i serce przemień!

(Kochanowski, 82)

Řeč k Anně

Na prstu máš diamant, v srdci tvrdý škrěmen,
Prsten mi Anno, dáváš, již i srdce proměň!

(Paprocký, 1598: R3)

Niestety sposób przekładu „słowo w słowo” spowodował, że w wielu miejscach tekstu czeskiego nie można zrozumieć bez zestawienia go z polskim oryginałem, np. *Věziž o tom, opate, jak máš hrát s biskupy* – pol. *Wiedźże o tym, opacie, jako grać z biskupy (Do opata)*, *Telefuore rozum chválím* – pol. *Telefów rozum chwałę (O teźże miłości)*. Poza tym w przekładzie występują pomyłki będące skutkiem mechanicznego przenoszenia słów podobnych dźwiękowo, lecz o innym znaczeniu, np. *To jest mé vše pečování / poklad, zlato i sebrání* – pol. *To wszystko moje staranie / to skarb, złoto i zebranie*. Polskie słowo „zebranie” zostało użyte w znaczeniu majątek, w języku czeskim nie ma sensu. Przekład charakteryzuje się też licznymi formami wyrazowym upodobnionymi do polskich, ale również zawiera sporo słów wprost przeniesionych z polszczyzny. Widoczna jest także dokonana przez tłumacza aktualizacja tekstu, jak we fraszce *O dobrým panu*, gdzie nastąpiło przeniesienie akcji do Pragi (Siatkowski: 84; Sobotková: 56).

Czeski teoretyk przekładu Jiří Levy zwrócił uwagę na zastosowany w tekście przekładu zabieg, który był charakterystyczny dla humanistycznych tłumaczy – chodzi o rozszerzanie tekstu dodatkowymi przymiotnikami, przysłówkami, opisami itp. Taka amplifikacja jest dostrzegalna w tytułach poszczególnych fraszek, np. *Sen jednoho mládence* – pol. *Sen, Na podušku své nejmilejší* – pol. *Na poduszkę, O listu od jedné paní odeslaném* – pol. *O liście* itp. (Levy: 39).

Z kolei Jaroslav Kolár zauważył, że tłumacz czasem łagodzi dosadność, z jaką pisany jest oryginał, np. we fraszce *Do dziewki* w drugiej zwrotce zastąpił słowo *ogon*, użyte jako synonim męskiego członka, wyrazem *vršek* (wierzchołek, czubek). Z kolei w epigramie *Na matematika*, gdzie wystąpiło wulgarne określenie kobiety (kurwa), które można było przenieść do przekładu na zasadzie fonetycznej adaptacji, zdecydował się na użycie zbohemizowanej formy łacińskiego słowa *scortum* (wszetcznica, nierządnica). Można domniemywać, że również niestosowny wydał się tłumaczowi przymiotnik *cnotliwa* użyty we fraszce *Do Jana* i dlatego zdecydował się zastąpić go rzeczownikiem *žona* (Kolár, 1999: 230–234; Koczur-Lejk, 2014: 74–75).

Fraszki Jana Kochanowskiego wbrew oczekiwaniom Paprockiego nie wywarły większego wrażenia na Czechach. Kolár niepowodzenie przekładu upatrywał w tym, że literatura czeska tego okresu nie miała gatunku literackiego, który odpowiadałby polskiej fraszce: „[...] neúspěch frašek, díky nimž

se básník v Polsku stal reprezentativním tvůrcem velmi inspirujícího směru básnění – je svědectvím toho, že v té době existovaly mezi Čechami a Polskem vedle podobností také charakteristické rozdílnosti ve skladbě žánrového systému obou literatur” (Kolár, 1999: 238).

Z tym stanowiskiem polemizowała Krystyna Kardyni-Pelikánová, twierdząc, że to nie system gatunkowy panujący ówczesnie w Czechach uniemożliwił przyjęcie fraszek. Według badaczki problem stanowiła ich świecka, nierzadko ludyczna tematyka, która tłumiała zainteresowanie nimi Czechów w czasie walk i sporów religijnych, w okresie kształtowania się purytańskiej kultury reformacyjnej (Kardyni-Pelikánová: 326).

A zatem obojętność dla humorystycznej poezji Kochanowskiego należy tłumaczyć rozbieżnościami natury ideowo-społeczno-kulturalnej. Paprocki, zamieszczając w swoim czeskim dziele „nieprzyzwoite” fraszki, wprowadził tym samym nowy element do kultury czeskiej – żarty erotyczne towarzyszące zabawie, bawiące uczestników szlacheckich biesiad. Ale efekt, jaki zamierzał osiągnąć u odbiorców w Czechach, nie był adekwatny do oczekiwań, toteż pisarz zarzucił tego typu twórczość. A *Nová kratochvíle* jako „obsceniczna” znalazła się potem na indeksie ksiąg zakazanych (Koniáš: 300–303; Koczur-Lejk, 2014: 82).

Po wiersze Kochanowskiego Paprocki sięgnął ponownie, aby wzbogacić swoje dzieło *Třinácte tabulí věku lidského* (1601), w którym podjął aspekt nieuchronnego przemijania wszystkiego, co materialne i ziemskie, jak również motyw alegorycznej pielgrzymki życia, którą należy odbyć zgodnie z wolą Boga. W trzynastu rozdziałach nazwanych „tablicami” autor scharakteryzował kolejne etapy ludzkiej egzystencji i zaprezentował odpowiadające im wzorce moralne w następującym układzie: I – narodziny, II, III i IV – dzieciństwo i wczesna młodość, V – 20 lat, VI – 30 lat, VII – 40 lat, VIII – 50 lat, IX – 60 lat, X – 70 lat, XI – 80 i 90 lat, XII – finałny etap życia, XIII – śmierć. W tytułach każdej z XII tablic opisujących życie człowieka autor wykorzystał wierszowane sentencje stanowiące motto do rozwijanych treści. W tym wypadku Paprocki posłużył się utworem Kochanowskiego *Na XII tablic ludzkiego żywota*, który ukazał się w 1590 roku. Jednak ani o tytule oryginału, ani o nazwisku autora w żadnym miejscu nie wspominał. Zacerpnięte dystychy Jana z Czarnolasu pisarz zamieścił w większości w dosłownym tłumaczeniu, np. *Znáť, že se člověk ne na rozkoš rodí, / neb plačícího máť na svět plodí* (Paprocký, 1601: B2) – pol.

Znać, że się człowiek nie na rozkosz rodzi, / bo z płaczem na ten nędzny świat przychodzi (Kochanowski: 166); *Práva jsou rovně jako pavučina, vrabec prolitne a na mouše vina* (Paprocký, 1601: A4 v.) – pol. *Prawa są równe jako pajęczyna / wróbił się przebiję, a na muszkę wina* (Kochanowski: 167); *Mizerná starost, všickni tě žádáme, ale když přijdeš, na tě nařikáme* (Paprocký, 1601: D4 v.) – pol. *Biedna starości! / Wszyscy cię żądamy, / a kiedy przyjdiesz, to zaś narzekamy* (Kochanowski: 167; Koczur-Lejk, 2019: 373–374).

Kolejne tłumaczenie Kochanowskiego na język czeski pojawiło się dopiero w 1633 roku i był to hymn *Czego chcesz od nas, Panie za Twe hojne dary*. Przekładu dokonał, uważany za największą osobowość czeskiej literatury XVII wieku, Jan Amos Komenský, który zapoznał się z utworem Kochanowskiego w czasie swojego pobytu w Polsce. Tam też przerobił go i włączył pod nazwą *O dobrodiních Božích*, bez oznaczenia autora, razem z innymi tłumaczeniami z polskiego do kancjonału wydanego w 1659 roku w Amsterdamie. Kancjonał zwany *Amsterdamskim* zawiera 19 pieśni przełożonych z języka polskiego, niektóre z nich były już wcześniej tłumaczone, a przez Komenskigo tylko poprawione (Krystýnek: 16). Czeski twórca zamieścił pieśń w kancjonale, wskazując jej określony i ograniczony moment realizacji: „w czas żniw i winobrania”. Co, jak odnotowała Kardyni-Pelikánová, „na pierwszy rzut oka wydaje się ukonkretnieniem dzieła, odebraniem mu renesansowego podglebia filozoficznego, lirycznej kontemplacji wielkości miłości Boga poprzez kontemplację Jego wspaniałego harmonijnie stworzonego i funkcjonującego wszechświata” (Kardyni-Pelikánová: 333). Niemniej jednak zdaniem badaczki koncepcja Komenskigo nie degraduje utworu, tylko przynajmniej mu inne miejsce w przestrzeni kulturowego sacrum, zaś zmiany dokonane w tekście miały podłoże teologiczne i związane były z przynależnością autora do braci czeskich. Komenský chciał uniknąć wieloznaczności interpretacyjnej, zależało mu, by wydźwięk utworu był zgodny z nauczaniem Jednoty (Kardyni-Pelikánová: 333).

W przeciwieństwie do *Fraszek* pieśń Kochanowskiego została pozytywnie przyjęta przez literaturę, czy raczej kulturę czeską, a modlitewny charakter utworu pozwolił na włączenie jej do kancjonałów czeskich i słowackich.

Pozostałe dokonane w XVII wieku przekłady z polskiego związane są z dalszą działalnością Paprockiego, który zaniechał zapowiadanej w trzeciej części

Novej kratochvili kontynuacji dzieła, a co więcej, w ogóle zaniechał poetyckiej twórczości o żartobliwej tematyce.

W kontekście wojny z Turkami w 1595 roku Paprocki wydał utwór *Kvalt na pohany*, będący dosłownym tłumaczeniem jego polskiego dzieła *Gwał na pogany*, które ukazało się w tym samym roku. Okoliczności powstania oryginału nie zostały do końca wyjaśnione. Można przypuszczać, że dzieło opublikowano w Czechach, ponieważ nie wskazano miejsca druku, a polską pisownię skaziło wiele błędów sugerujących wpływ czeskiej ortografii. Wierszowana przedmowa z polskiego oryginału została dołączona do *Kvaltu* czeskiego, a przedmowa do wydania czeskiego znajduje się na końcu polskiego *Gwałtu* w dosłownym tłumaczeniu na język polski. Jest wysoce prawdopodobne, że oba warianty językowe, polski i czeski, były sporządzane równocześnie, skoro niektóre wyrażenia z polskiego *Gwałtu* są jakby odwzorowaniem form czeskich, z kolei w czeskim tekście licznie występują polonizmy. Nie wiadomo, kto był tłumaczem dzieła, widać jednak, że starał się możliwie wiernie odwzorować polski tekst, czyli tak, jak autor zaznaczył w przedmowie: *slovo od slova*, por.:

Zawsze sama potrzeba k temu
przymusza wielcy a możni Królowie,
Książęta i Panowie świętej wiary
chrześcijańskiej naśladownicy.

(Paprocki: A2)

Wždycky sama potřeba k tomu
nutí velicí a moźní Králové,
Knížata i Panové svatě víry
křesťanské následovnici.

(Paprocký, 1595: B3)

Paprocki nie zdradził nazwiska tłumacza, ale w przedmowie wyjaśnił przyczyny powstania przekładu, determinowane wspólnym celem, jakim jest walka z Turkami. Na pierwszym miejscu postawił polsko-czeskie pokrewieństwo narodów i religii (Koczur-Lejk, 2014: 83–97).

Kolejne dzieła wydawane przez Paprockiego były przeróbkami jego polskich utworów, ale pod wpływem wymogów kultury czeskiej nabierały nowego kształtu. Większość z nich pisarz przerabiał gatunkowo, zmieniał stylistykę, upodabniając je do poważnych traktatów parenetycznych wpisujących się w nurt literatury „nábožensky vzdělaváci” (religijnie kształcącej). Sposób, w jaki powstawały kolejne warianty tekstów Paprockiego, można prześledzić na materiale satyry *Testament starca jednego*, która została wydana w 1578 roku. Stanowi ona przeróbkę dzieła Filipa Beroalda seniora *Declamatio lepidissima*

ebriosi, scortatoris et aleatoris de vitiositate disceptantium z roku 1499, co zresztą zostało odnotowane na karcie tytułowej: „nowo z łacińskiego języka na polski przełożony”. Oryginał to dzieło prozatorskie, natomiast w polskiej wersji zarówno przedmowa, jak i cały utwór napisany jest trzynastozgłoskowcem o układzie stychicznym, rymy są parzyste, w większości regularne. Tekst został podzielony na kilka części. W pierwszej z nich przemawia leżący na łożu śmierci ojciec, który mimo usilnych starań nie zdołał nakłonić synów do życia w cnocie. Jeden to pijak, drugi rozpustnik, trzeci hazardzista. W ostatniej chwili życia rodzic chce ich pouczyć i przykładowo skarcić. Za najbardziej odpowiednią karę uznał pozbawienie prawa do majątku tego syna, który dopuścił się największych przestępstw. Kolejny fragment utworu zawiera wystąpienie najstarszego brata proponującego dwóm pozostałym, aby sprawę spadku rozstrzygnął sędzia. Następne części dotyczą procesu spadkowego. Ostatecznie sędzia nie podjął decyzji, któremu z braci należy się spadek, a zamiast orzeczenia pojawiła się nauka o wychowaniu synów oraz napominanie do sędziego z prośbą, aby w wyroku zakazał mnożenia się pijaństwa, rozpusty i hazardu. Na końcu w adresie do czytelnika zostały napiętnowane kolejno wszystkie trzy wady.

W roku 1600 w Pradze Paprocki wydał przeróbkę *Testamentu* w języku czeskim pt. *Kšaft, jenž byl od jednoho starce učině*. W tym wypadku na karcie tytułowej widnieje informacja „v nově vydaný”, która najprawdopodobniej nie odnosi się do łacińskiej, ale do polskiej wersji. W czeskim utworze wiersze zastąpiła proza. *Kšaft* w odróżnieniu od *Testamentu* nie zawiera prologu, osobnej części, w której przemawia ojciec, ponieważ czytelnik zostaje wprowadzony w tok akcji już w liście dedykacyjnym skierowanym do jednego z protektorów pisarza – Kryštofa z Lobkovic. Tekst dzieli się na trzy rozdziały. Rozpoczyna go mowa brata pijaka przed sądem, po niej następuje część z kontrargumentami sformułowanymi i zaprezentowanymi w sądzie przez hazardzistę i rozpustnika. Ostatni rozdział stanowi wyrok sędziów, w którym dokonują oni negatywnej charakterystyki każdego z braci. Podobnie jak w wersji polskiej, nie ma tu ostatecznego orzeczenia, kto jest godzien spadku, ale puenta końcowa nie została zawarta w bezpośrednim zwrocie autora do czytelnika, lecz w wypowiedziach sędziów.

Pod wpływem kultury czeskiej Paprocki nadał swemu dziełu całkowicie nowy ton. W polskiej satyrze, ukazującej świat w krzywym zwierciadle, licznie

występują realistyczne obrazki ze szlacheckiego życia, dosadny język, soczyste (nawet wulgarne) słownictwo. Czeska wersja dystansuje rzeczywistość literacką wobec realnego doświadczenia człowieka. Monologi rozwijane są na podstawowym dla reformowanego chrześcijaństwa źródle wiary – Biblii. Użyta w utworze argumentacja, służąca obronie lub piętnowaniu najbardziej rozpowszechnionych społecznie wad, ma podłoże ściśle etyczne, odwołuje się do racji o niepodważalnym autorytecie religijnym – do prawa stanowionego przez Boga. Utwór przepelniają cytaty z autorów antycznych i Biblii. Zastosowane środki literackie w danym momencie najlepiej trafiły do odbiorcy, a w religijnej atmosferze Czech miały większą nośność niż karykatura, satyra i ośmieszenie używane w polskim utworze (Koczur-Lejk, 2014: 97–120).

W podobny sposób transformacji uległa satyra *Nauka rozmaitych filozofów obierania żony*, która została przerobiona w poważny w swej wymowie traktat *Stav manželský* (1601). Dawne dzieło piętnujące w sposób lekki, ironiczny wady kobiet za pomocą artystycznego przerysowania i karykatury, odżyło w nowej wersji gatunkowo-stylistycznej z przesłaniem o związku małżeńskim jako sakramencie. Również zbiór bajek *Koło rycerskie* (1576) Paprocki przekształcił w religijno-dydaktyczne dzieło moralizatorskie *Obora aneb zahrada* (1602), w którym na czoło wysuwa się polemika z innowiercami (Koczur-Lejk, 2014: 149–202).

Krejčí zwrócił uwagę, że analiza dorobku Paprockiego uwidacznia dwa rodzaje zależności od innych twórców, które można określić jako wzory i wpływy. Jak większość autorów swoich czasów, Paprocki najczęściej nie tworzył dzieł nowych, lecz przerabiał obce wzory, z reguły łacińskie. Rola tego wzoru sprowadzała się do ułatwiania autorowi najtrudniejszego odcinka pracy, czyli dostarczenia mu materiału, a przede wszystkim gotowej konstrukcji formalnej utworu. Własną inwencję wykorzystywał on jedynie przy wypełnianiu tej konstrukcji (Krejčí, 1972: 309–310). Odwzorowywanie dzieł autorów średniowiecznych, czy późniejszych, o wyborze których często decydował przypadek, nie miało żadnego wpływu na dalszą pracę autora-tłumacza. Takiego stosunku do wzoru u Paprockiego nie można stwierdzić i o jakimkolwiek wpływie na jego twórczość pisarzy łacińskich, których przekładał, nie może być mowy. Należy dodać, iż Paprocki z reguły nie zaznaczał, że wykorzystał obce dzieło, ponieważ w okresie renesansu granica między przekładem, parafrazą, naśladownictwem a oryginałem była płynna i nieistotna. Kolár tak pisał o ówczesnej sztuce tłumaczeniowej:

V době, která s výjimkou teologických autorit neprojevovala v zásadě zájem o autorské osobnosti a o autenticitu textu v moderním smyslu, bylo běžným postupem upravovat text převáděný do jiného jazyka (ať už šlo o překlady z latiny do národních jazyků nebo z jednoho jazyka národního do jiného) tak, aby nově vynikající znění vyhovovalo funkcím, které mělo plnit, a cílům, které sledovalo (byly to zpravidla utilitární funkce a cíle obecně společenské, vlastně mimoliterární). Výsledkem byla adaptace, vzniklá na základě interpretace výchozího textu z hlediska sledovaného účelu. Za těchto okolností se ovšem nekladla otázka překladatelské věrnosti vůči předlohovému textu a pokud ji klademe, je to vlastně otázka, o jejíž relevantnosti lze vzhledem k době vždy vést spor, je v podstatě anachronistická a může mít význam nanejvýš jako pomocný článek při zjišťování skutečností dobově adekvátnějších, např. ke konstatování významových odchylek a zkoumání příčin, které k nim pravděpodobně vedly.

(Kolár, 1994: 399)

Rzeczywisty wpływ na rozwój twórczości Paprockiego przejawia się tam, gdzie pisarz tworzył samodzielnie, ale pod niewątpliwą sugestią dzieła innego autora: tak oddziaływali na niego wielcy poprzednicy – Rej i Kochanowski, których utwory niezwykle cenili i dlatego chciał je przenieść na grunt czeski. Szczególnie bliski był Paprockiemu pierwszy z wymienionych autorów, można nawet stwierdzić, że jego początkowa działalność twórcza wyrasta z dzieł Reja. Z kolei wpływ Kochanowskiego był bardziej chciany niż rzeczywisty. Pisarz nie potrafił zbliżyć się do artystycznej formy Jana z Czarnolasu, ale bez wątpienia fascynacja jego twórczością pozostawiła w dorobku Paprockiego widoczne ślady (Krejčí, 1972: 309–310).

Podsumowanie

W artykule zaprezentowano wszystkie znane przekłady z literatury polskiej na język czeski w XVI i XVII wieku. Ich stosunkowo małą liczbę można częściowo tłumaczyć pokrewieństwem językowym i związaną z tym możliwością korzystania z tekstów oryginalnych. Decydującym jednak czynnikiem były różne drogi rozwoju obu literatur, determinowane głównie rozbieżnościami kulturowymi. O sięganiu po dorobek piśmiennictwa polskiego decydowały przede wszystkim względy praktyczne, religijne. Dlatego też przekłady w najmniejszym stopniu nie wpłynęły na twórczość autorów czeskich. Poza Komenskim z własnej inicjatywy

Czesi nie przyswoili sobie żadnego dzieła czołowych polskich twórców renesansowych. Nie należy się jednak temu dziwić, ponieważ w czeskich ascetycznych środowiskach intelektualnych panowało przeświadczenie, że utwory literatury pięknej psują obyczaje, niszczą moralność i skłaniają do grzechu. Nawet Komenský nie wykazał większego zainteresowania twórczością Kochanowskiego. Wybrał jego pieśń z powodów czysto utylitarnych, jak się wydaje, zainspirował go temat, nie zaś prestiż oryginału czy chęć przyswojenia Czechom utworu wybitnego polskiego poety. To Polak – Bartłomiej Paprocki – był jedyną osobą, która przeniosła na grunt czeski wycinek polskiej poezji renesansowej. Ponieważ próba ta spotkała się z obojętnym przyjęciem, pisarz zdecydował się wyjść na przeciw oczekiwaniom tamtejszych czytelników i przerabiać swoje wcześniejsze utwory tak, by odpowiadały ich gustom kulturowym i obyczajowym. Zdał sobie sprawę z tego, że dzieło wymaga przystosowania do warunków kraju przekładu, aby mogło pełnić swoją funkcję. A zatem ewolucja twórczości Paprockiego nastąpiła pod wpływem środowiska czeskiego, w którego życie wniknął z czasem coraz głębiej. Jego autorskie przekłady stanowią wyjątkowe zjawisko na polu ówczesnej działalności tłumaczeniowej polsko-czeskiej.

Bibliografia

Źródła

- Kochanowski, Jan. *Fraszki*. Oprac. Janusz Pelc. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1991.
- Koniáš, Antonín. *Clavis haeresis claudens et aperiens. Klíč kacírské bludy k rozeznání otvírající, k vykořenění zamykající, aneb rejstřík bludných, pohoršlivých, podezřelých neb zapověděných knih*. Hradec Králové: Václav Jan Tybela, 1749.
- Paprocki, Bartosz. *Gwalt na pogany ku wszem chrześcijańskim panom, królom i książętom: a osobliwie ku niezwyciężonego królestwa Polskiego obojga stanom duchownemu i świeckiemu uczyniony roku 1595*. Bez miejsca druku, 1595.
- Paprocký, Bartoloměj. *Kvalt na pohany ke všem křesťanským panům, králům i knížatům: a zvláště nejpřemoženějšího království Polského obojím stavům duchovnímu i světskému učiněný*. Bez miejsca druku, 1595.

-----. *Jiná částka nové kratochvíle, s kterouž bohyně Venus na svět vysla, pět set žertův i jiných kratochvílných příkladův s sebou vede. Z rozličných příběhův sebrané a nově vydané.* Praha: Daniel Sedlčanský, 1598.

-----. *Třinácte tabuli věku lidského krátce sepsaných.* Praha: Jan Šuman, 1601.

Opracowania

Bečka, Josef. „Polské písemnictví ve světlé českých překlādů”. *Česko-polský slovník vědeckých prací* II. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1955.

Heidenreich, Julius. „Rejův *Vervas a Lupus*. Příspěvek k literárním stykům česko-polským”. *Časopis Matice moravské* 49 (1925): 384–400.

Hrubý, Hynek. *České postilly. Studie literárně a kulturně historická.* Praha: Jubilejní fond Královské české společnosti nauk, 1901.

Kardyni-Pelikánová, Krystyna. „Od Komenskíego do... Komenskíego. Trzy aspekty českých překlādůw arcyhymnu Jana Kochanowskíego: filologiczny, wersologiczny, kulturowy”. *Barok polski wobec Europy. Sztuka przekładu.* Red. Alina Nowicka-Jeżowa, Marek Prejs. Warszawa: Wydawnictwo Anta, 2005. 323–361.

Koczur-Lejk, Klaudia. *Bartłomiej Paprocki – piśmiennictwo i przekład. W stronę kontrreformacji.* Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2014.

-----. „Sentencje w českých díelach Bartłomíeja Paprockíego”. *Bohemistyka* 3 (2019): 365–378.

Kolár, Jaroslav. „Překlād ve starší české literatuře”. *Česká literatura* 42.4 (1994): 398–400.

-----. „Jan Kochanowski, česká literatura 16.–17. století a otázky literární komparace”. Tegoż. *Návraty bez konce. Studie k starší české literatuře.* Brno: Atlantis, 1999. 230–243.

Krejčí, Karel. *Bartoloměj Paprocki z Hlohól a Paprocké Vůle. Život, dílo, forma a jazyk.* Praha: Slovanský ústav, 1946.

-----. „Bartłomiej Paprocki z Głogól i Paprockiej Woli”. Tegoż. *Wybrane studia slawistyczne. Kultura. Literatura. Folklor.* Red. Józef Magnuszewski. Tłum. Ewa Siatkowska. Warszawa: PWN, 1972. 237–330.

Krystýnek, Jiří. *Z dějů polsko-českých literárních vztahů.* Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1966.

Lehr-Splawiński, Tadeusz, Kazimierz Piwarski, Zygmunt Wojciechowski. *Polska Czechy. Dziesięć wieków sąsiedztwa.* Red. Zygmunt Wojciechowski. Katowice–Wrocław: Wydawnictwa Instytutu Śląskiego, 1947.

- Levý, Jiří. *České teorie překladu. Vývoj překladatelských teorií a metod v české literatuře I, II*. Praha: Karolinum, 2023.
- Linka, Jan. „Scipio Berlička a Piotr Skarga. Dávné kořeny jazykové a literární kultury českého obrození”. *Odrodzenie narodowe w Czechach i na Słowacji*. Red. Halina Mieczkowska, Teresa Zofia Orłoś. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1999. 131–140.
- , „Przekłady Postylli ks. Jakuba Wujka na język czeski”. *Barok polski wobec Europy. Kierunki dialogu*. Red. Alina Nowicka-Jeżowa. Warszawa: Wydawnictwo Anta, 2003. 113–133.
- Máchal, Jan. „Tragedie neb hra žebračí v české a polské literatuře”. *Věstník české Akademie* 18 (1909): 427–433.
- Magnuszewski, Józef. „Uwagi nad Tragedią żebraczą”. *Pamiętnik Literacki* 43.1–2 (1952): 623–634.
- , „Literatura polska a literatura czeska do połowy XVIII wieku”. *Literatura staropolska w kontekście europejskim. (Związki i analogie). Materiały konferencji naukowej poświęconej zagadnieniom komparatystyki (27–29 X 1975)*. Red. Teresa Michałowska, Jan Śląski. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1977. 111–137.
- Matla, Marzena. „Czeskie wpływy kulturowe w języku i piśmiennictwie państwa piastowskiego (od X do XIV wieku) w świetle historiografii polskiej”. *Historia Slavorum Occidentis* 2 (2012): 210–233.
- , *Czeskie wpływy w życiu religijnym i piśmiennictwie państwa piastowskiego w X–XI wieku*. Poznań: Wydawnictwo Instytutu Historii UAM, 2017.
- Nehring, Władysław. *Wpływ języka i literatury staroczeskiej na język i literaturę staropolską*. Tłum. Janusz Siatkowski. Poznań: Pro, 2017.
- Piekarski, Kazimierz. „Fragmenty dwu zaginionych dialogów Mikołaja Reja”. *Przegląd Współczesny* 2.6 (1923): 3–18.
- Siatkowski, Janusz. „Posłowie”. *Jan Kochanowski. Já dobré mysli vždycky chci užítvat. Já dobrej mysli zawždy chcę używać. Fraszki wydane w Pradze w roku 1598 przez Bartłomieja Paprockiego*. Oprac. Ewa Wolnicz-Pawłowska. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1981. 81–85.
- Sobotková, Marie. „Bartoloměj Paprocký z Hlohoh a Paprocké Vůle a vznik prvního českého překladu *Frašek* Jana Kochanowského”. Tejze. *Studie z české a polské literatury. Pět století v historii česko-polských literárních souvislostí*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2002. 51–57.

Translation and Own Work in the Light of Polish-Czech Translations of the 16th and 17th Centuries

Summary

The subject of considerations in the article are translations from Polish into Czech made in the 16th and 17th centuries. The author presents the cultural differences between Poland and the Czech Republic at that time, which determined the selection of works for translation and also influenced the reception of the translations. The main attention is focused on the figure of the Polish emigrant writer Bartłomiej Paprocki, who had the greatest contribution to the creation of subsequent translations. Paprocki attempted to instill trends characteristic of Polish Renaissance literature in the Czech Republic. Since this was not positively received, the writer began to convert his works, trying to adapt them to the habits and expectations of Czech readers. The aim of the article is to try to capture the connections between Paprocki's own work and the works of Polish poets that he chose for translation into Czech.

Keywords: Polish and Czech literature of the 16th and 17th centuries, translations, cultural differences

Słowa kluczowe: literatura polska i czeska XVI i XVII wieku, przekłady, różnice kulturowe

Cytowanie

Koczur-Lejk, Klaudia. „Przekład a twórczość własna w świetle tłumaczeń polsko-czeskich XVI i XVII wieku”. *Rocznik Komparatystyczny* 14 (2023): 63–79. DOI: 10.18276/rk.2023.14-03.